

La infàmia vigent del franquisme

La idea del Valle de los Caídos nasqué el 1940. Les cendres de la Guerra Civil encara eren calentes però la repressió del bàndol vencedor, els insurgents encapçalats per Francisco Franco, estava en tot el seu apogeu. La pau dels cementeris, de les execucions i l'empresonament de tot aquell qui havia tingut alguna relació amb el Govern republicà. De les delacions i la infàmia. El nou règim, amb tot, no en va tenir prou amb la victòria a sang i foc. En una Espanya que es moria de fam, fred i por, el franquisme projectà un colossal monument per perpetuar la memòria de la victòria i els seus màrtirs.

Un decret datat l'1 d'abril d'aquell any determinà la construcció d'una basílica i un monestir en la finca de Cuelgamuros, al terme municipal de San Lorenzo de El Escorial. Un erm on havia d'erigir-se

El Valle de los Caídos, el sinistre mausoleu erigit pel franquisme per “perpetuar la memòria de los que cayeron en nuestra gloriosa Cruzada”, roman encara com una anomalia democràtica. Un comitè d'experts proposà el 2011 “resignificar” l'indret per dignificar la memòria de les víctimes i com a recordatori de la repressió. El PP, sempre incòmode amb la revisió de la dictadura, no vol tocar res.

un “lugar de reposo y meditación”. Però, per sobre de tot, un recordatori per “perpetuar la memòria de los que cayeron en nuestra gloriosa cruzada”. A les obres, que començaren l'any 1941 sota la direcció de l'arquitecte Pedro Muguruza,

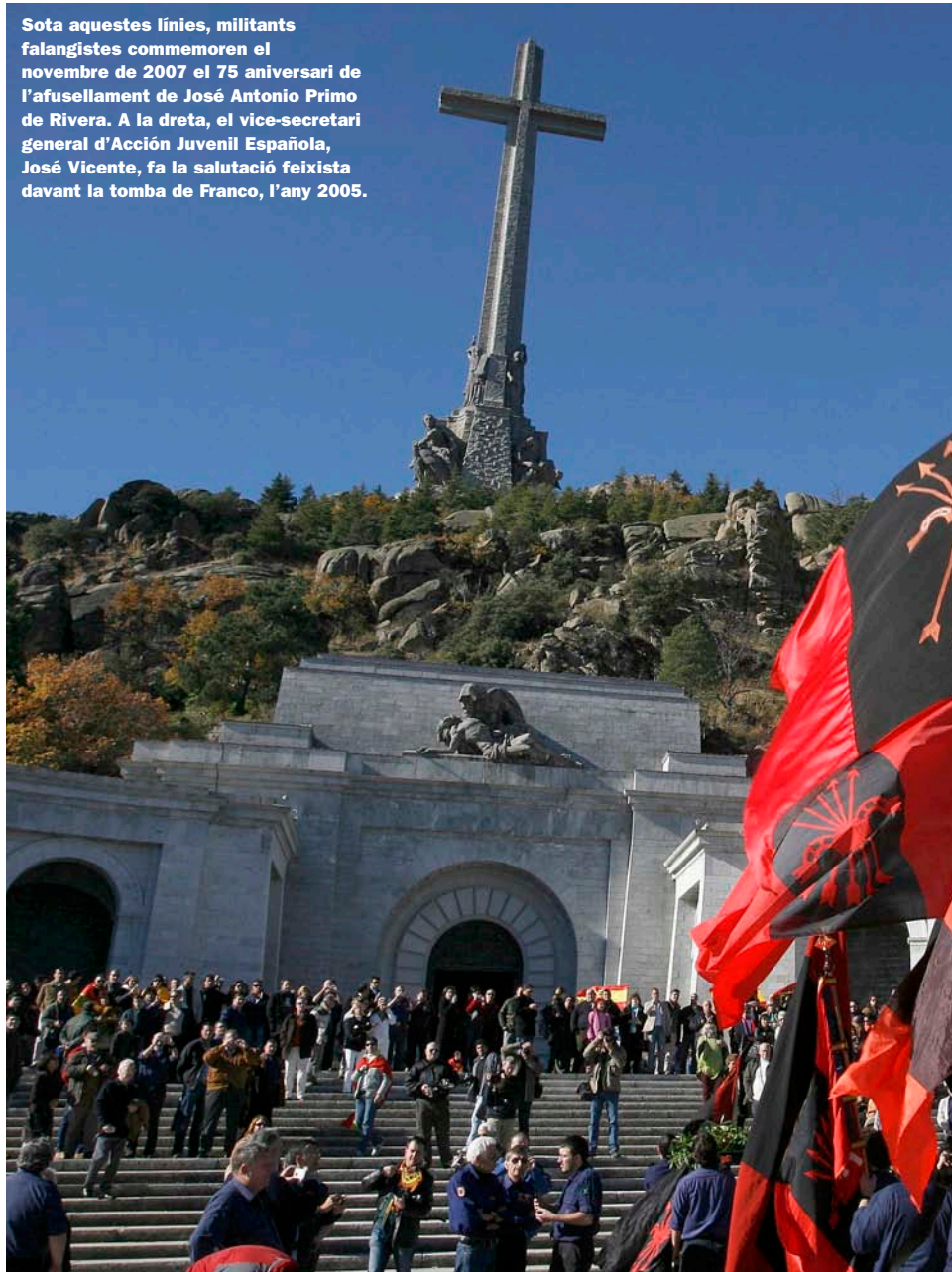
foren obligats a treballar com a esclaus milers de presos republicans, en una mena d'humiliació suprema. Els treballs es perllongaren fins l'any 1958, amb un altre director de les obres, Diego Méndez. Molts dels presoners es deixaren la vida

en la construcció del megalòman complex a causa de les precàries condicions tècniques i de seguretat. En un temps de cartilles de racionament i misèria, el règim gastà al voltant de 1.000 milions de pessetes de l'època en un monument que, al marge d'unes altres consideracions, podria figurar en una antologia dels horrors arquitectònics de la història de la humanitat. Una basílica de 262 metres excavada en la roca, coronada per una creu de 150 metres d'alçada amb braços de vora 50 metres.

Segurament sense pretendre-ho, el règim aconseguí una perfecta sincronia estètica amb l'horror i la infàmia que el monument representava i l'obscuritat del nacional-cataolicisme. En qualsevol cas, però, l'esperit fundacional i el fet que en una zona de privilegi de la basílica hi haja soterrades les restes de dues figures fonamentals del règim feixista, José Antonio Primo de Rivera i el *generalísimo* Francisco Franco, fan d'aquest indret un cau de pelegrinatge i culte dels nostàlgics del franquisme.

Les restes del líder falangista, afusellat a Alacant durant la guerra, foren traslladades l'any 1939 fins al monestir d'El Escorial. I l'any 1959 fou soterrat als peus de l'altar major. Les restes de Franco arribaren el 1975. Vora aquests dos referents de la "Santa Cruzada", amuntegats de manera molt menys digna i solemne, en columbaris individuals i col·lectius, hi ha les restes enregistrades de 33.847 persones d'ambdós bàndols. 21.423 d'aquests cadàvers estan identificats i, la gran majoria, són del bàndol vencedor. Les exhumacions i els trasllats s'establiren entre 1958 i 1959 i eren els governadors civils de cada província els encarregats de la coordinació. Aquestes exhumacions havien de tenir l'autorització expressa dels familiars i, en cas que no hi haguera unanimitat al si de les famílies, no es feia el trasllat. Però, a més d'aquestes exhumacions reglades, que tampoc foren secundades amb excessiu entusiasme, hi hagué el soterrament en el complex de 12.410 restes sense identificar, la majoria del bàndol republicà. D'aquesta manera, el règim esmenava lleugerament la intenció inicial de glorificar la memòria dels caiguts per part dels nacionals.

Respecte de l'estatus jurídic del monument, un decret llei de l'any 1957 creava la Fundació de la Santa Cruz

Sota aquestes línies, militants falangistes commemoren el novembre de 2007 el 75 aniversari de l'afusellament de José Antonio Primo de Rivera. A la dreta, el vice-secretari general d'Acción Juvenil Española, José Vicente, fa la salutació feixista davant la tomba de Franco, l'any 2005.

del Valle de los Caídos –un nom amb poc marge per a l'equívoc– la titularitat de la qual corresponia a una fundació i un patronat presidit pel cap de l'Estat. L'esperit fundacional conservava l'aura nacional-catòlica del règim però, amb tot, matisava l'ardor guerrer del decret primigeni de l'any 1940, atribuint a la fundació la tasca de "rogar a Dios por las almas de los muertos en la Cruzada Nacional, impetrar las bendiciones del Altísimo para España y laborar para el conocimiento e implantación de la paz entre los hombres, sobre la base de la justicia social cristiana". En virtut d'un conveni, aquestes tasques foren enco-

manades a l'Abadía Benedictina de la Santa Cruz, a més del manteniment del culte, la direcció d'un centre d'estudis socials i de l'hostatgeria de l'indret.

Amb l'arribada de la democràcia les funcions del patronat són transferides al consell d'administració de Patrimoni Nacional, però el tarannà religiós està blindat per la presència d'una abadia benedictina, decretada pel papa Pius XII el 1958 a petició de l'Estat i l'església de la Santa Cruz erigida com a basílica menor per Joan XXIII el 1960. A més a més, la mateixa idiosincràsia del monument, el fet d'acollir les tombes de Franco i Primo de Rivera i la negativa de la

(304 vots favorables, 3 en contra i 18 abstencions), per prohibir els actes d'exaltació de la Guerra Civil o del franquisme. Però la llei també exclou possibilitats més radicals com ara la destrucció del monument o la seua dessacralització. Una disposició addicional afegia que la fundació havia de treballar per honrar i rehabilitar la memòria de totes les persones mortes en la guerra i adoptar mesures en favor de tots aquells que patiren persecució o violència durant el conflicte i la dictadura. El tema roman apartat fins al maig de 2011, quan el consell de ministres aprova crear una comissió d'experts que elabore un informe sobre les possibles actuacions en el conjunt.

La comissió, en la qual s'integren historiadors, juristes, filòsofs i antropòlegs com ara Pedro José González-Trevijano, Carme Molinero, Manuel Reyes Mate, Hilari Ragner i Suñer o Francisco Ferrándiz, però també personalitats provinents del món de la política, com ara Miguel Herrero de Miñón o Virgilio Zapatero, emet les seues conclusions el 27 de novembre de 2011, tot just una setmana després de les eleccions generals guanyades pel PP de Mariano Rajoy. Entre les recomanacions més importants la "resignificació de tot el conjunt" i aconseguir la centralitat de "totes les víctimes" en un espai "concebut per significar-ne unes i invisibilitzar les altres". L'aposta dels experts és la de no modificar l'espai, per fer més entenedores les seues implicacions. "Substituir un element de la dictadura per un altre que simbolitze l'estat de dret contribuiria a crear un eclecticisme que perjudicaria greument l'explicació del que es va pretendre el seu dia amb la construcció", diu l'informe, que també recomana crear un centre d'interpretació i un espai destinat a la meditació, de caire cívica, i invertir per parar el deteriorament del conjunt. Els experts, altrament, recomanaven mantenir el nom del monument i establir el caràcter públic del cementiri, que tindria per tant potestat estatal, i acotaven la competència eclesiàstica a la basílica i les tombes de Franco i Primo de Rivera. Segons aquest criteri, qualsevol altra exhumació no hauria de tenir el vist-i-plau de l'Església, un tema cabdal atès que sobre les restes hi havia

dreta espanyola a introduir canvis, han provocat que el Valle de los Caídos siga una monumental anomalia simbòlica de l'era democràtica, un lloc de culte als vencedors de la guerra i als principals líders feixistes. Una mena de "parc temàtic" del franquisme, com el va batejar el periodista José Maria Calleja, visitat pels nostàlgics del règim, amb especial fervor tots els dies 20 de novembre, aniversari de la mort del dictador i del mateix Primo de Rivera.

La "resignificació" del monument. Des que la recuperació de la memòria històrica de la repressió i de les

víctimes del franquisme és a l'agenda política, resulta cada vegada més difícil explicar l'existència del Valle de los Caídos en la seua actual configuració. Però els intents de modificar l'estat de coses han anat lents i han xocat sistemàticament amb l'oposició dels hereus ideològics del règim, les inquietuds dels quals formen part de l'ideari no reconegut d'un partit suposadament democràtic com ara el Partit Popular.

L'executiu socialista presidit per José Luis Rodríguez Zapatero mugué peça al desembre de l'any 2007, amb la promulgació d'una llei, aprovada de manera majoritària al Congrés dels Diputats

A l'esquerra, Franco i Carmen Polo, visiten les obres del Valle de los Caídos, l'any 1940. A la dreta, trasllat de les restes al complex, als anys 50. Una de les caixes conté restes de Castelló.

diverses reclamacions de familiars transmises a la comissió a través de l'Agrupación de Familiares Pro Exhumación. Els experts, tot i mostrar-se sensibles amb aquestes peticions, alertaven de les dificultats tècniques d'identificació.

Fer fora Franco i Primo de Rivera.

La part més polèmica de l'informe, amb tot, feia referència a un punt que no obtingué la unanimitat dels experts, la recomanació de traslladar a un altre lloc les restes de Franco i Primo de Rivera per afavorir la resignificació del complex, la qual cosa sols seria possible "si els enterraments es reserven únicament, com estava previst, per a les restes de les víctimes i els morts de la Guerra Civil". Aquesta recomanació trencà la unanimitat: Herrero de Miñón, González-Trevijano i Feliciano Barrios emeteren un vot particular en contra d'aquest trasllat. "L'exhumació i corresponent trasllat és, almenys avui, inoportuna, i contribuiria a dividir i radicalitzar l'opinió pública".

Comptat i debatut, la majoria absoluta del PP en el moment en què l'informe es fa públic tanca qualsevol debat. "El problema dels espanyols no és Franco, és

l'atur", etzibà el portaveu popular Esteban González Pons. I advertí que el futur Govern no pensava obrir debats inexistents per distraure l'opinió pública. "No volem seguir l'estratègia de Zapatero de posar sobre la taula temes complexos, conflictius i que divideixen perquè els espanyols no parlen del que importa, que és la desocupació". En les antípodes, el portaveu d'Izquierda Unida, Gaspar Llamazares, maldava perquè la qüestió del Valle de los Caídos arribava massa tard i s'havia d'haver abordat amb el debat de la llei de memòria històrica, encara governant el PSOE. A parer seu, "hi hagué moltes pressions de l'Església i de CiU, que exercí de corretja de transmissió de la jerarquia eclesiàstica".

Fa pocs dies, el tema tornà a ocupar l'actualitat informativa gràcies a una iniciativa del PSOE i l'Esquerra Plural (Izquierda Unida-Iniciativa per Catalunya i Chunta Aragonesista) en el Congrés instant que el mausoleu deixés de ser "símbol de greuge i exclusió de bona part de la ciutadania". La resposta del PP, a través de la diputada per Toledo Rocío López, fou molt més explícita i menys evasiva que la de González Pons.

Segons aquesta diputada, el Valle de los Caídos "és una església i un cementeri", un recinte "sense cap significació política". "Deixen d'una vegada descansar els morts en pau i cicatritzar les ferides que tan dolorosament van tenir obertes dues generacions d'espanyols", digué la diputada, que no s'estigué de dir que la iniciativa de l'oposició "traspua odi".

Presentar l'horror. Aquest revifament de la polèmica coincidí amb la preparació d'aquest reportatge arran d'una ponència sobre la gestió del Valle de los Caídos que havia de ser presentada per Lluís Quintana a un congrés sobre memòria històrica celebrat a la Universitat d'Alacant, a finals de novembre. La ponència fou suspesa per problemes d'agenda, però Quintana, professor de llengua i literatura a la Universitat Autònoma de Barcelona i autor del llibre sobre la Transició *Més enllà de tot càstig* (Icaria, 2004), accedí a explicar a EL TEMPS la seua visió. Quintana apunta que el disseny del Valle de los Caídos, la inspiració ideològica del qual atribueix al ministre franquista Ramón Serrano Suñer, "està inspirat en els camps de

concentració alemanys, en l'anihilació del pres. La construcció és trivial. És una perversió que als nazis no se'ls hauria acudit". Per això, pensa que la comissió d'experts "no va anar al fons del problema, a presentar el Valle de los Caídos com el que és, un camp de concentració de presos que hi treballaven com a esclaus".

En aquest sentit, Quintana creu que s'hauria d'haver seguit "la idea de memorialització d'uns altres països com Alemanya o Polònia, presentant els llocs de l'horror d'una manera que la gent ho entengui". Així, aquest expert considera que la destrucció total "és una solució però també és una manera d'ocultar un passat fosc. El Valle de los Caídos s'ha de mantenir obert per explicar la destrucció de les víctimes del franquisme, però no cal mantenir-ho tot. Si la creu cau, perquè té molts problemes i es va construir amb materials molt dubtosos, que caigui". Respecte del possible trasllat de les restes de Franco, Quintana opina que "moure els cadàvers d'un lloc a un altre no té gaire sentit. És una qüestió delicada i, a més, el reenterrament acabaria sent una cosa molt grotesca".

Fet i fet, no és una qüestió fàcil. El manteniment de la simbologia feixista provoca una paradoxa "que també tenen els alemanys" i, a més, hi hauria la convivència de dues vessants antagòniques, la de la memòria de les víctimes i la de lloc de culte. "Itàlia té problemes amb això: el lloc on està soterrat Mussolini és una zona de culte, però amagar-lo és ocultar una part de la història. Una de les errades de la Transició era fer veure que no havia passat res". Pel que fa a l'actitud del PP, Quintana no culpària tant aquell partit "com els seus votants. Aquest és un tema que a la societat espanyola la incomoda molt. Hi ha votants del PP que el voten precisament per això, perquè pensen que hi ha un passat que no s'ha d'incomodar. Però s'ha de fer que la societat espanyola s'enfronte al seu passat, perquè si no parlem d'aquestes coses les víctimes quedaran absolutament arraconades". I afegeix: "A la Transició es va fer el que es va poder per la correlació de forces, però una de les coses que es féu malament fou arraconar les víctimes perquè hi havia una part de la població que no volia recordar".

Xavier Aliaga

"El Valle de los Caídos, caldria haver-lo desmuntat"

Manuela Carmena (Madrid, 1944) va treballar al famós despatx laboralista del carrer d'Atocha. Després, com a magistrada, va fundar *Jutges per a la Democràcia*, fou vocal del CGPJ, degana de Madrid i jutgessa de Vigilància Penitenciària. Ara treballa en la reparació de les víctimes policials al País Basc en el tardofranquisme.

Manuela Carmena va concloure la carrera de dret a la Universitat de València perquè "una de les maneres de reprimir els estudiants antifranquistes, consistia a allunyar-los al màxim possible de la Complutense".

Corria l'any 1965 i, malgrat haver demanat de ser admesa a Valladolid, van destinar-la a València, on coincidiria amb el catedràtic progressista Adolfo Miaja de la Muela i trobaria una ciutat "molt castellanitzada", en què "només parlava valencià la gent del camp". En acabar els estudis, el 1966, va emigrar a Barcelona, on el seu nòvio —també expulsat de Madrid— estudiava arquitectura i ella va començar a exercir com a advocada. "En aquest cas, sí, el català era molt present al carrer i dins de la professió", recorda.

Després d'haver treballat al despatx laboralista del carrer d'Atocha, on va ser una de les primeres treballadores, va oposar a la judicatura i va esdevenir una de les primeres jutgesses de l'Estat espanyol. No sols això, sinó que va fundar, amb uns altres magistrats, l'associació progressista *Jutges per a la Democràcia*.

—Vaig abandonar el despatx d'Atocha i vaig fer-me jutgessa perquè, una vegada aconseguida la democràcia, vaig pensar que es podien aconseguir més coses fent justícia que no demanant-ne. Vaig gaudir amb aquella oposició, vaig prendre consciència de la riquesa del

dret, i en aprovar la plaça, vaig pensar —conjuntament amb una altra gent— que potser no era convenient que existira una única associació de magistrats, com passava a Itàlia i com havia passat a Espanya amb l'Associació Professional de la Magistratura (APM). La intenció era bona, però de seguida vam adonar-nos que els progressistes hi érem arraconats, ens escombraven dels llocs de representació, com per exemple al Consell General del Poder Judicial (CGPJ). En primera instància vam plantejar de crear un corrent intern, però l'APM s'hi va negar i vam optar per escindir-nos-en. Vam debatre molt sobre el nom, jo defensava el d'Esquerra Democràtica, però finalment, amb molt d'encert, vam decidir anomenar-nos *Jutges per a la Democràcia*, pel desig d'aprofundir la democràcia que acabava de naixer.

—**Malgrat tot, encara ara, tres dècades després, es tracta d'una professió molt conservadora. Tant a l'APM com a la moderada Associació de Jutges Francisco de Vitoria hi ha més afiliats que no a Jutges per a la Democràcia. Per què?**

—El dret, que hauria d'estar completament vinculat a l'ésser humà, a les facultats espanyoles s'estudia com una mena d'abstracció, com si fóra una cosa superestructural, sense cap relació amb la persona. A les universitats de dret prima el formalisme, un formalisme en benefici